

**Rozrachunek z holocaustem
w praktyce szkolnej**

Materiały informacyjne przygotowane przez kraje związkowe

Wydawca:

Sekretariat der Ständigen Konferenz der Kultusminister der Länder in der
Bundesrepublik Deutschland, Postfach 2240, 53012 Bonn, tel. 0228/501-0, 1997

Spis treści	strona
Uwagi wstępne	3
Przekazywanie wiedzy o holocaustie w szkołach Bawarii	5
Przekazywanie wiedzy o holocaustie w szkołach Północnej Nadrenii-Westfalii	15
Przekazywanie wiedzy o holocaustie w szkołach Saksonii	25
Dokumentacja: informacja o postanowieniach Konferencji Ministrów Oświaty	34

Uwagi wstępne

Ministrowie oświaty krajów związkowych Republiki Federalnej Niemiec uznają zgodnie, że do podstawowych obowiązków szkoły należy intensywne i gruntowne zapoznanie uczniów z tematyką dyktatury narodowosocjalistycznej. Centralne miejsce zajmuje przy tym pamięć o holocauście.

Konferencja Ministrów Oświaty wielokrotnie zwracała uwagę na konieczność rozrachunku w praktyce szkolnej z tym okresem w dziejach Niemiec, co znalazło wyraz w jej postanowieniach¹. Jednogłośnie postanowienia Konferencji Ministrów Oświaty stanowią polityczne zobowiązanie każdego kraju związkowego do ujęcia całej związanej z tym tematyki w planach nauczania i wykorzystania jej jako materiału lekcyjny. Do nadal obowiązujących założeń orientacyjnych należą zwłaszcza zalecenia w sprawie

- „omawiania na lekcjach tematyki narodowego socjalizmu” (postanowienie Konferencji Ministrów Oświaty z 20 IV 1978) oraz
- „omawiania na lekcjach tematyki ruchu oporu w czasach narodowego socjalizmu” (postanowienie Konferencji Ministrów Oświaty z 4 XII 1980).

Nowe kraje związkowe, przystępując do Republiki Federalnej Niemiec, przejęły zasady i wartości wolnościowo-demokratycznego porządku prawnego. Wartości konstytucji znajdują odbicie w prawodawstwie krajowym, a ponadto określają wewnętrzny kształt szkolnictwa.

Konferencja Ministrów Oświaty potępiła wszelkie ksenofobiczne tendencje i związane z nimi akty przemocy w „Oświadczeniu w sprawie tolerancji i solidarności” uchwalonym w Saarbrücken 9 X 1992 roku. Jednocześnie wyraziła zdecydowaną wolę zwracania uwagi na zachowania międzyludzkie w życiu szkolnym.

W związku z proklamacją Prezydenta Federalnego z 3 stycznia 1996 roku, który ogłosił 27 stycznia dniem pamięci ofiar narodowego socjalizmu, Konferencja Ministrów Oświaty ponownie podkreśliła konieczność podtrzymywania wśród

---

¹ Zob. Dokumentacja

uczniów pamięci zbrodni przeciw ludzkości popełnionych w czasach dyktatury narodowosocjalistycznej. Ministrowie oświaty krajów związkowych oświadczyli, że zadbają o stosowne obchody dnia pamięci w swoich szkołach.

W celu poinformowania opinii publicznej w Niemczech i za granicą Konferencja Ministrów Oświaty wydała po raz pierwszy w 1991 roku raport pt. „Rozrachunek z holocaustem w praktyce szkolnej” wraz z informacjami z Bawarii i Północnej Nadrenii-Westfalii. Niniejsze nowe wydanie zostało poszerzone o informacje z Saksonii.

Raport powinien unaocznic na konkretnych przykładach, że w szkołach wszystkich krajów Republiki Federalnej Niemiec dokonuje się rozrachunku z narodowym socjalizmem i podtrzymuje pamięć o holocaustie. Rozrachunek ten ma istotne znaczenie dla kształcenia i wychowania w Republice Federalnej jako demokratycznym państwie prawa.

Przekazywanie wiedzy o holocauście w szkołach Bawarii

„Godność człowieka jest nienaruszalna” (art. 1 ustęp 1 Konstytucji RFN).

„Nikt nie może być upośledzony lub uprzywilejowany z powodu płci, rodu, rasy, języka, ojczyzny i pochodzenia, wyznania, poglądów religijnych lub politycznych” (art. 3 ustęp 3 Konstytucji RFN).

Tymi zdaniem Konstytucja Republiki Federalnej Niemiec opowiada się za wartościami, które mają wielowiekową tradycję. Pisząc je autorzy konstytucji równocześnie odcinają się zdecydowanie od praktyki narodowego socjalizmu, który owe wartości systematycznie unieważniał i lekceważył.

Zgodnie z duchem deklaracji ustawy zasadniczej dotyczącej tych wartości wypowiedziała się już w 1946 roku konstytucja Bawarii, formułując następujące cele państwowego systemu wychowawczego i szkolnictwa:

„Najwyższymi celami kształcenia są respekt przed Bogiem, szacunek dla przekonań religijnych i godności człowieka. Panowanie nad sobą, poczucie i przyjmowanie na siebie odpowiedzialności (...). Uczniów należy wychowywać w duchu demokracji (...) i porozumienia między narodami” (art. 131 ustęp 2 i 3 bawarskiej konstytucji).

W myśl artykułu 2 ustęp 1 bawarskiej Ustawy o systemie wychowawczym i szkolnictwie z 10 IX 1982 roku szkoły mają zatem uczyć dzieci i młodzież

„odpowiedzialnego korzystania z wolności, tolerancji, pokojowych postaw i szacunku dla innych ludzi (...), jak również wychowywać w duchu porozumienia między narodami”.

Z ustaleń tych wyłania się bardzo konkretny podwójny cel nauczania: po pierwsze, należy przekazać dorastającej generacji przekonanie, że fundamentalny porządek wartości, zdefiniowany w prawie konstytucyjnym i ustawie, jest nieodzownym warunkiem pokojowych i sprawiedliwych stosunków między ludźmi. Po drugie, młodzi ludzie muszą się dowiedzieć, że ten porządek wartości w trakcie dziejów był

ciągle narażony na ogromne niebezpieczeństwa i deptany, albowiem „ci, którzy nie pamiętają tego, co było, są skazani na przeżycie tego jeszcze raz” (Santayana).

Takiej pamięci, która pragnie równocześnie przekazywać wiedzę i pozytywnie kształtować świadomość uczniów, wymagają zwłaszcza stosunki między Żydami i nie-Żydami w dziejach cywilizacji zachodniej, a przede wszystkim w okresie narodowego socjalizmu. W tym kontekście należy jednak wziąć pod uwagę następujące założenia:

1. Przez całe stulecia na stosunku nie-Żydów do Żydów w Europie, jak na żadnym innym, kładły się cieniem nietolerancja i agresja, które w skrajnej postaci prowadziły wciąż do prześladowań, a w niedawnej przeszłości przerodziły się w masowe mordy, a nawet ludobójstwo. Poza tym – oba zjawiska są nierozdzielnie związane z sobą – charakteryzowała je po części ciasnota umysłowa, a także długowieczne fałszywe wyobrażenia i uprzedzenia.
2. Stosunek nie-Żydów do Żydów jest przykładem kontaktów między większością a mniejszością, a zwłaszcza zaprzepaszczonych szans w tym zakresie i niepowodzeń.
3. Okres narodowego socjalizmu i zadawanych Żydom cierpień i krzywd stanowi, jak żaden inny okres i żadne wcześniejsze wydarzenie, głęboki przełom w stosunkach między Niemcami i ich kolaborantami a Żydami. Te dwanaście lat niemieckiej i europejskiej historii wywarło nieodwracalny wpływ na świadomość Żydów i nie-Żydów. Były one wyjątkowym przeżyciem, którego nie można zapomnieć – tak uważała większość tych, którzy zabrali głos w tzw. sporze historyków. Od tej pory nikt nie potrafi mówić bez uprzedzeń o wzajemnych stosunkach nie-Żydów, zwłaszcza Niemców, oraz Żydów.

Z tych założeń wynikają następujące wnioski:

1. Mimo że zbrodnie i groza holocaustu były jedyne w swoim rodzaju, spojrzenie obserwatora nie może zawęzić się do tylko do tego zjawiska, nie dlatego, żeby je bagatelizować czy wręcz przemilczać, lecz żeby móc w

ogóle zrozumieć jego niepowtarzalność oraz szczególny stosunek łączący Żydów i nie-Żydów.

Dlatego w bawarskich szkołach, na podstawie charakterystycznych przykładów, oprócz obszernego omówienia wydarzeń z czasów narodowego socjalizmu uwzględnia się także inne okresy prześladowań Żydów w starożytności, w średniowieczu i w czasach nowożytnych oraz bada inne okresy pozornego spokoju i normalności, które pokazują, że życie Żydów również poza falami pogromów przeważnie podlegało znacznym ograniczeniom i uciążliwościom ze strony otaczającej ich społeczności, tak iż krótkie okresy wolnej od napięć koegzystencji Żydów i nie-Żydów (choćby w następstwie Oświecenia oraz emancypacji Żydów) nie mogły przynieść trwałych pozytywnych skutków.

W ten sposób powinno stać się oczywiste, że dzieje żydowskie i niemieckie bądź europejskie w sensie cywilizacji zachodniej były z sobą wielorako powiązane we wszystkich epokach historycznych. Trafi to jednak uczniom do przekonania również wtedy, gdy uświadomią sobie, jak znaczny był i jest udział Żydów w rozwoju kultury europejskiej w zakresie nauki, literatury, sztuk plastycznych, muzyki, filozofii itd.

2. W związku z tym szczególnie ważną rolę odgrywają oczywiście takie przedmioty, jak religia (wyznanie katolickie i ewangelickie), etyka, historia oraz nauka o społeczeństwie, a także przedmioty przekazujące wiedzę o religiach bądź systemach wartości oraz o wydarzeniach i kontekstach historycznych. Z drugiej strony powyższe wywody unaoczniają wyraźnie, że każdy przedmiot nauczania może dostarczać cennej wiedzy z racji swego szczególnego kąta widzenia. Poza tym przekazywaniem systemu wartości, wychowywaniem w duchu porozumienia między narodami i tolerancji nie może się zajmować wyłącznie tych kilka, choć ważnych przedmiotów. Jeśli efektem wysiłków wychowawczych mają być nie tylko głośne oświadczenia, ale także prawdziwe przekonania, z których mógłby powstać stabilny system wartości, muszą być w to zaangażowane wszystkie przedmioty i wszyscy nauczyciele.

3. Dopiero wymienione ustalenia przygotowują grunt do tego, by w uczniach powstał żywy, bogaty w odcienie i wielowymiarowy obraz żydowskich losów, żydowskiego życia oraz żydowskiej kultury. Temu celowi służy także zaznajomienie się z żydowskim stylem życia, żydowskimi świętami i zwyczajami, a więc z kulturą codzienną w szerokim zakresie. Uczniowie powinni uzmysłowić sobie wysoką rangę kultury żydowskiej, jest to bowiem podstawowy warunek zrozumienia, szacunku oraz tolerancji.

Uczniowie bawarskich szkół dowiadują się na lekcjach o historii Żydów i o stosunkach między Żydami i nie-Żydami odpowiednio do przedstawionych założeń i wniosków, zgodnie z profilem kształcenia danej szkoły, jak również specyfiką poszczególnych przedmiotów oraz w zależności od psychicznego rozwoju dzieci i młodzieży.

Według planów nauczania główny nacisk należy położyć na następujące tematy:

- Żydzi w ramach starożytnych kultur wysokich oraz antycznego świata śródziemnomorskiego;
- Żydzi w średniowiecznym społeczeństwie, zwłaszcza w średniowiecznym mieście;
- emancypacja i asymilacja od czasów Oświecenia;
- nowożytny antysemityzm – rasizm i prześladowania (najpóźniej od XIX wieku, wiek XX);
- judaizm jako religia światowa, żydowska filozofia i etyka.

W każdym razie w myśl szeregu postanowień Stałej Konferencji Ministrów Oświaty Krajów Związkowych (por. „O omawianiu na lekcjach tematyki narodowego socjalizmu”, 20 IV 1978; „Zalecenia w sprawie omawiania na lekcjach tematyki ruchu oporu w okresie nazistowskim”, 4 XII 1980) zagwarantowane jest należyte uwzględnienie zwłaszcza okresu narodowego socjalizmu: antysemityzm i ideologia narodowego socjalizmu, pozbawianie praw, prześladowanie i mordowanie Żydów występują we wszystkich obowiązujących planach nauczania jako osobne treści nauczania.

W przyszłości pogłębione omówienie tej tematyki w bawarskich gimnazjach uzyska jeszcze pewniejszą gwarancję, ponieważ - począwszy od roku szkolnego 1991/92 - historia pojawi się tam już w 6. roku nauki, a uzyskane dzięki temu dodatkowe godziny zostaną przeznaczone na intensywniejsze zajmowanie się historią XX wieku.

Ponadto należy zwrócić uwagę na ogólną koncepcję edukacji politycznej w szkołach, która została opublikowana w roku 1991 i gwarantuje, że abstrahując od tego, co już zostało osiągnięte, uczniowie wszystkich typów szkół na koniec średniego poziomu nauczania (po 10. roku nauki) bądź po ukończeniu szkoły zasadniczej (po 9. roku nauki) otrzymają podstawowe wykształcenie polityczne w sensie cytowanych na wstępie artykułów konstytucji i ustawowych regulacji.

Równie ważne jak ustawowe przesłanki lub plany nauczania są pomoce dla nauczycieli, wspierające ich wysiłki zmierzające do realizacji w odpowiedni sposób celów edukacyjnych i wychowawczych, a także celów i treści nauczania.

Z polecenia Ministerstwa Nauczania, Kultury, Nauki i Sztuki takie pomoce przygotowują zwłaszcza Instytut Pedagogiki Szkolnej i Studiów Oświatowych z Monachium oraz Akademia Doskonalenia Zawodowego Nauczycieli z Dillingen.

Instytut opublikował w 1988 roku podstawową pomoc dydaktyczno-metodyczną do nauczania historii zatytułowaną *Aspekte der jüdischen Geschichte (Aspekty historii żydowskiej)*. Latem 1991 roku ukazało się obszerne uzupełnienie dla nauczycieli wszelkich typów szkół, omawiające żydowską historię i kulturę (*Das Pergament verbrennt, aber die Buchstaben fliegen auf / Pergamin spłonie, ale litery wzleczą w górę*); niektóre artykuły do tego tomu napisali znani żydowscy autorzy. Przytoczony poniżej spis treści pierwszej z wymienionych publikacji może unaocznic objaśnione wcześniej założenia dotyczące omawiania w bawarskich szkołach stosunków między Żydami a nie-Żydami.

Część I: Wprowadzenie

Przegląd historii żydowskiej (tablica chronologiczna)

Przegląd żydowskich świąt w ciągu roku

Wykaz terminów żydowskich

Część II   Konspekty lekcji

Dzieje Żydów w starożytności

Żydzi jako lud Boży: mały naród okazuje się trwalszy niż wielkie imperia

Własna wiara pomaga Żydom przetrwać

Żydzi i chrześcijanie w cesarstwie rzymskim

Dzieje Żydów w średniowieczu

Przed pierwszą wyprawą krzyżową: krucjata przeciwko Żydom we własnym kraju

Judaizm – chrześcijaństwo – islam

Żydzi w średniowieczu: najpierw równouprawnieni obywatele, potem cesarscy słudzy

Dzieje Żydów w XIX wieku

Także dla Żydów zaczyna się nowa era: tolerowani przybysze zmieniają się w obywateli

Żydzi w cesarstwie niemieckim: mniejszość w państwie narodowym

Dzieje Żydów w XX wieku

Zaangażowanie polityczne: los i znaczenie osobistości politycznych pochodzenia żydowskiego w pierwszych latach republiki weimarskiej

Prześladowania i zagłada (chronologia)

Żydowska samopomoc w Trzeciej Rzeszy

Powstanie państwa Izrael

Część III   Załączniki

Spotkania z Żydami: pomniki kultury żydowskiej w Bawarii (lista i odsyłacze)

Wizyta w synagodze – z uczniami w Muzeum Kultury Żydowskiej w Augsburgu

Wybór literatury (z krótkim komentarzem)

Akademia Doskonalenia Zawodowego Nauczycieli organizuje regularne seminaria dokształcające dla nauczycieli wszelkich typów szkół: podczas zajęć przekazuje się w szczególności wiedzę na temat holocaustu, a na ogół omawia kwestie w zakresie żydowskiej kultury i historii zgodnie z celami i treściami planów nauczania, jak np. synoptyczne przedstawienia historii i kultury Żydów. Rezultaty kilku takich seminariów (referaty, materiały, modele lekcyjne itp.) zostały opublikowane w postaci biuletynów akademii. Szczególną uwagę należy zwrócić przede wszystkim na tomy nr 62 (*Miejsce pamięci w KZ Dachau*), nr 133 (*Ruch oporu przeciwko narodowemu socjalizmowi*), nr 139/141/163 (*Niemcy i ich wschodni sąsiedzi: Niemcy a Czesi, Niemcy a Polacy, Niemcy a narody Związku Radzieckiego*), nr 279 (*Danzig – Gdańsk*). Uzupełnienie oferty informacyjno-dokształcającej stanowią imprezy organizowane przez ośrodki doskonalenia zawodowego nauczycieli na poziomie powiatowym.

W tym miejscu należy również wspomnieć o liczącej ponad sto tytułów, bezpłatnej ofercie multimedialnej (cykle przezroczy, środki audiowizualne, filmy wideo, filmy itd.) najróżniejszych lokalnych i regionalnych wypożyczalni materiałów wizualnych i filmowych.

W związku z 50. rocznicą tzw. nocy kryształowej w roku 1988 ministerstwo tematowi Żydów w Niemczech poświęciło specjalny numer wydawanego przez siebie czasopisma „Schulreport”, który dostarcza wielu materiałów i zapewnia nauczycielom pomoc metodyczną.

Wielu szkołom udostępniono bezpłatnie obszerne materiały metodyczno-dydaktyczne towarzyszące wystawie na temat historii i kultury Żydów w Bawarii (*Siehe der Stein schreit aus der Mauer – Spójrz, kamień krzyczy z muru*),

zorganizowanej w 1988 roku przez Dom Historii Bawarskiej w Monachium oraz Germańskie Muzeum Narodowe w Norymberdze.

Samo ministerstwo w skierowanym do wszystkich dyrektorów szkół w Bawarii piśmie z 21 września 1988 roku przypomniało o wydanych dotychczas materiałach pomocniczych i pomocach dla nauczycieli i zachęcało do specjalnego upamiętnienia 50. rocznicy 9 listopada 1938 roku.

W podobny sposób uwzględniono los Żydów w 1994 roku w ramach uczczenia pamięci kobiet i mężczyzn, uczestników antyhitlerowskiego ruchu oporu, oraz w 1995 roku dla upamiętnienia końca wojny: ministerstwo zwróciło na to uwagę wszystkim szkołom, wysyłając stosowne zawiadomienia.

Szczególne znaczenie ma „nauka na miejscu”, czyli poznawanie regionalnych i lokalnych świadectw żydowskiej przeszłości oraz zwiedzanie miejsc pamięci w obozach koncentracyjnych. To tutaj na najbardziej charakterystycznym i pogładowym przykładzie można wyrobić sobie trwałe wyobrażenia o odrębności życia Żydów w Niemczech i o stosunkach między Niemcami a Żydami.

W tym kontekście z żywym zainteresowaniem bawarskich klas szkolnych spotkała się wystawa *Juden auf dem Lande. Beispiel Ichenhausen* (*Żydzi na wsi – na przykładzie Ichenhausen*), zorganizowana latem 1991 roku przez Dom Historii Bawarskiej w dawnej synagodze w Ichenhausen (powiat Günzburg); wydany z okazji wystawy katalog zawierał bardzo wiele informacji przydatnych właśnie uczniom. Wystawa ta stanowiła nie tylko wzorowy przyczynek do historii regionu, ale równocześnie cenny i pouczający przyczynek do kilkusetletnich i zmiennych dziejów Żydów w Bawarii.

Ważne impulsy do zainteresowania się życiem Żydów w Bawarii zawiera zestawiona przez Israela Schwierza dokumentacja pt. *Steinerne Zeugnisse jüdischen Lebens in Bayern* (*Kamienne świadectwa życia Żydów w Bawarii*), obejmująca pełny katalog wraz z krótkimi objaśnieniami na temat wszystkich żydowskich cmentarzy, synagog i domów modlitwy oraz innych budowli bądź ich szczątków świadczących o życiu Żydów. Bogato ilustrowana dokumentacja została przyjęta do

spisu publikacji Bayerische Landeszentrale für politische Bildungsarbeit (Bawarska Centrala Krajowa Edukacji Politycznej), gdzie każdy nauczyciel może ją otrzymać bezpłatnie.

Podobne znaczenie ma przewodnik po Muzeum Kultury Żydowskiej w Augsburgu, napisany przez wykładowców seminarium nauczycielskiego, oddelegowanych przez ministerstwo do pracy w Bawarskim Muzeum Narodowym. Zawiera on nie tylko opisy synagogi i wystawionych w niej od kilku lat eksponatów, ale dzięki fachowym radom żydowskich uczonych daje przegląd informacji na temat nauczania Tory, roku żydowskiego oraz świąt żydowskich. Cenne uzupełnienie stanowi wydana przez Centralę Krajową Edukacji Politycznej rozprawa Petera Ortaga: *Jüdische Kultur und Geschichte. Ein Überblick (Przegląd kultury i historii żydowskiej)*, München 1995.

W tym kontekście dużą wagę przywiązuje się do odwiedzania przez klasy szkolne miejsc pamięci w obozach koncentracyjnych Dachau i Flossenbürg. Na podstawie postanowienia bawarskiego Landtagu z 31 maja 1960 roku Bawarska Centrala Krajowa Edukacji Politycznej dofinansowuje wycieczki szkolne do tych miejsc pamięci – ostatnio zalicza się do nich również Kaufering, dawny podobóz KZ Dachau. Z możliwości tej korzysta corocznie bardzo wiele klas szkolnych, w szczególności zachęconych obwieszczeniem ministerstwa z 1984 roku, które sugeruje szkołom odwiedzanie takich miejsc pamięci. Na miejscu uczniowie i nauczyciele mogą uzyskać szczegółowe informacje od oddelegowanych w tym celu przez ministerstwo wykwalifikowanych pedagogów, którzy zajmują się także oprowadzaniem grup; wydrukowany specjalnie dla uczniów przewodnik rozdawany jest bezpłatnie. W celu przygotowania i powtórzenia bądź pogłębienia wiadomości Centrum Pedagogiki Muzealnej z Monachium opracowało dla wszystkich nauczycieli dodatkowe pomoce (m.in. *Das Unbegreifliche begreifen. Rundgang durch die KZ-Gedenkstätte Dachau*, München 1995; *Erinnern statt Vergessen. Rundgang durch die KZ-Grab- und Gedenkstätte Flossenbürg*, München 1995).

Należy dodać, że od 1 I 1991 roku miejsce pamięci w byłym obozie koncentracyjnym Dachau podlega Ministerstwu Nauczania, Kultury, Nauki i Sztuki i że na tej podstawie utrzymywane są nadal tradycyjnie ścisłe kontakty z Comité

International de Dachau w Brukseli, także w celu informowania uczniów o KZ Dachau.

Przekazywanie wiedzy o holokaucie w szkołach Północnej Nadrenii-Westfalii

1. Założenia ogólne

Według zgodnej opinii wszystkich partii reprezentowanych w Landtagu Północnej Nadrenii-Westfalii oraz wszystkich ważniejszych ugrupowań politycznych niezbędnym zadaniem szkoły jest przekazywanie wiedzy o narodowym socjalizmie, podtrzymywanie pamięci o holokaucie oraz kształcenie w uczniach zdolności i gotowości do tego, by w refleksyjny i wrażliwy sposób uświadomić sobie znaczenie tych doświadczeń historycznych dla współczesnego społeczeństwa niemieckiego oraz dla własnej tożsamości.

Minister Oświaty Północnej Nadrenii-Westfalii w swoim rozporządzeniu „O omawianiu na lekcjach tematyki narodowego socjalizmu” z 6 VII 1978 roku, które należy rozumieć jako uzupełnienie istniejących wytycznych i planów nauczania oraz jako podstawę dalszego rozwoju programowego, ustalił m.in.:

„Także kilkadziesiąt lat po Auschwitz pamięć przyczyn i następstw narodowego socjalizmu jest jednym z najpilniejszych zadań szkoły. Nie wolno zapominać, i nawet najbardziej imponujące dokonania niemieckich pokoleń powojennych nie mogą zwalniać od odpowiedzialności, z którą powinniśmy stawić czoło najnowszej historii niemieckiej. Zwłaszcza sukcesy skrajnie prawicowych ugrupowań wśród młodzieży i młodych wyborców skłaniają do poświęcenia szczególnej uwagi omawianiu na lekcjach tematyki narodowego socjalizmu...

„Konstruktywny rozrachunek z niedawną niemiecką przeszłością powinien wzmocnić zrozumienie związków między nazistowską arogancją a bezwzględną polityką przemocy, między rasistowską dyskryminacją a ludobójstwem, między nietolerancją wobec mniejszości a ich »eliminowaniem«...

„Stworzenie wrażliwości na wszelkiego rodzaju ucisk, odseparowanie i nietolerancję wydaje mi się dla nas stosowną formą rozrachunku z przeszłością. Powinniśmy pokazać na własnym przykładzie, że mniejszości w naszym społeczeństwie należy traktować zupełnie inaczej, niż traktowała je narodowosocjalistyczna »wspólnota narodowa«, która wykluczała je jako obce wspólnocie”.

Także w innych podstawowych rozporządzeniach dotyczących edukacji politycznej holocaust stanowi temat o szczególnym znaczeniu historycznym i polityczno-moralnym:

- Rozporządzenie „Wychowanie w duchu porozumienia międzynarodowego – z uwzględnieniem stosunku Republiki Federalnej Niemiec do państw wschodnioeuropejskich” z 15 XI 1977 roku zwraca się przeciwko wszelkim próbom relatywizacji jednostkowego charakteru ludobójstwa popełnionego na europejskich Żydach (np. przez przypominanie o zbrodniach popełnionych na Niemcach w kontekście ucieczki, wypędzenia i przymusowego przesiedlenia po 1945 roku), a ponadto wzywa do włączenia do rozważań historii państwa Izrael. W rozporządzeniu tym czytamy m.in.:

„W ramach historii najnowszej szczególną uwagę należy poświęcić debacie nad przyczynami, przebiegiem i następstwami II wojny światowej. Tematyka ta jest równie niezbędna jak omówienie dziejów panowania narodowego socjalizmu. Oceny wartościujące powinny się opierać na analizie przyczyn, przy czym należy uwzględnić różne formy europejskiego faszyzmu, oddziałujące częściowo aż po współczesność. W związku z przebiegiem i następstwami II wojny światowej należy omówić problem wypędzenia, ucieczki i wysiedlenia, a także rozsądnego włączenia wypędzonych, uciekinierów i wysiedleńców w nowe środowisko, zarówno w kontekście środkowoeuropejskim, jak i ogólnoświatowym. Temat ten jest nierozdzielnie związany z próbami świadomej eksterminacji narodów i ich części. Na szczególne potraktowanie zasługuje tutaj przykład narodu żydowskiego, jego losy i jego powiązanie z państwem Izrael, nie pomijając przy tym cierpień innych narodów i grup narodowościowych”.

- Rozporządzenie „Wychowanie w duchu pokoju w trakcie nauczania” z 1 III 1985 roku definiuje tę część wychowania jako próbę „uchwycenia różnych form przemocy i pogwałcenia pokoju w aspekcie międzynarodowym i wewnątrzniemieckim, zanalizowania ich przyczyn, poznania ich wzajemnych zależności, jak również przyczynienia się do rezygnacji z przemocy”. Jako główny punkt historyczno-politycznego wychowania w duchu pokoju rozporządzenie określa analizę następujących faktów i okoliczności historycznych:

„Hipoteki historii niemieckiej, zwłaszcza od 1933 roku: rewizjonistyczno-ekspansyjna polityka narodowosocjalistycznego państwa, rozpoczęcie II wojny światowej przez Trzecią Rzeszę; zaatakowanie i okupacja krajów europejskich przez Trzecią Rzeszę; wyzysk, ludobójstwo i holocaust w Trzeciej Rzeszy jako istotna przyczyna poczucia zagrożenia i potrzeby bezpieczeństwa w krajach zachodnio- i wschodnioeuropejskich”.

2. Sposób ujęcia tematu w wytycznych i planach nauczania historii – przegląd

Na początek dwie uwagi wstępne:

- a) Ludobójstwo dokonane na europejskich Żydach jest jednym z głównym tematów w wytycznych/planach nauczania historii. Ale także inne przedmioty, np. przedmiot polityka/nauka o społeczeństwie, religia (wyznanie katolickie i ewangelickie) lub język niemiecki, podejmują tę tematykę we własnym aspekcie fachowym. Ze względu na przejrzystość przedstawienia tematu poniższy przegląd ogranicza się do historii.
- b) Obowiązujące obecnie wytyczne/plany nauczania historii na różnych poziomach i w różnych typach szkół nie wykazują żadnej wspólnej koncepcji ani struktury. Sformułowane w nich intencjonalne i treściowe założenia różnią się pod względem konkretyzacji i stopnia związania z praktyką lekcyjną. Okoliczność ta wynika z faktu, że wytyczne/plany

nauczania powstały w różnych latach (między 1979 a 1994) i dlatego wynikały z różnych wyobrażeń programowych. Generalnie można jednak powiedzieć, że

- podlegają one zasadzie zorientowania na cele nauczania, a więc nie są planami przerabiania konkretnego materiału;
- w dużej mierze pozostawiają nauczycielom decyzje dydaktyczne i metodyczne – w ramach wiążących założeń należy do nich także decyzja o wyborze treści i akcentów tematycznych;
- omawianie tematyki narodowego socjalizmu jest wiążącym założeniem na wszystkich poziomach i we wszystkich typach szkół.

2.1. Poziom sekundarny I

2.1.1. Szkoła zasadnicza

Plan nauczania historii/polityki przewiduje omawianie tematu narodowego socjalizmu w ramach jednostki tematycznej „»Tylko« dwanaście lat”. Debata nad prześladowaniami Żydów i holocaustem stanowi integralną część tej jednostki tematycznej. Powinno się dążyć do zrealizowania następujących celów nauczania:

„...z głębiwszy przyczyny holocaustu i wojny światowej, uświadomić sobie, że także społeczeństwa z długą tradycją kulturalną i na najwyższym poziomie cywilizacyjnym mogą popaść w stan skrajnego barbarzyństwa i bestialstwa, ale także, jako potomkowie sprawców, gotowe są wziąć na siebie historyczną odpowiedzialność i kompetentnie pod względem politycznym przeciwstawić się neofaszystowskiemu dążeniom”.

2.1.2. Szkoła realna

Plan nauczania historii przewiduje jako jednostkę tematyczną omówienie tematu „Faszyzm – narodowy socjalizm – rasizm”. Jako podstawę orientacji w badaniach historycznych i krystalizacji poglądów wymienia się wyraźnie „debatę:

- nad eksterminacją europejskich Żydów i innych mniejszości społecznych
- nad stosunkiem sprawców do śmierci, cierpienia i niszczenia

- nad bezczynnością i biernością
- nad bezsilnością ofiar”.

2.1.3. Gimnazjum

Plan nauczania na poziomie sekundarnym I gimnazjum przewiduje, że omówienie kwestii wymordowania europejskich Żydów powinno nastąpić w związku z analizą narodowosocjalistycznej dyktatury w klasie X. Plan nauczania wskazuje wyraźnie, że „pamięć o narodowym socjalizmie, jego przyczynach i następstwach” pozostaje „niezbędnym elementem uświadomienia historycznego i edukacji politycznej dorastającego pokolenia”. Należy uświadomić uczniom, że z narodowosocjalistycznej przeszłości wyrasta szczególnie odpowiedzialność za racjonalne działania polityczne w teraźniejszości.

2.1.4. Szkoła zbiorcza

Obecnie opracowuje się wytyczne do bloku nauk społecznych, do których należy także historia. Nauczanie opiera się na założeniach zasadniczych rozporządzeń dotyczących edukacji politycznej oraz na planach nauczania historii w innych typach szkół na poziomie sekundarnym I. Nie ulega wątpliwości, że rozrachunek z narodowym socjalizmem i holocaustem w praktyce szkolnej nie jest mniej intensywny niż w innych typach szkół.

2.2. Poziom sekundarny II

2.2.1. Wyższy poziom gimnazjalny

Jako obowiązkowy wytyczne wskazują blok tematyczny „Faszyzm i narodowy socjalizm”. Koncepcja wytycznych przewiduje, że nauczyciele mogą samodzielnie wybierać tematy i problematykę swoich lekcji w ramach założeń programowych (cele nauczania, bloki przedmiotowe). Dlatego też wytyczne z zasady nie podają żadnych konkretnych tematów ani treści nauczania. Podstawowe rozporządzenia w sprawie edukacji politycznej, m.in. „O omawianiu tematyki narodowego socjalizmu w ramach nauczania”, stanowią wiążące założenia lekcyjne również w nauczaniu historii na wyższym poziomie gimnazjalnym. Doświadczenia z praktyki lekcyjnej

dowodzą, że do programu nauczania historii na wyższym poziomie gimnazjalnym jako centralny temat należy z reguły „Wymordowanie europejskich Żydów”.

2.2.2. Średnia szkoła zawodowa na wyższym poziomie gimnazjalnym

Wytyczne do przedmiotu polityka/historia przewidują w 12. roku nauki omówienie następujących tematów:

a) „Narodowy socjalizm – dostosowanie i opór a problem odpowiedzialności historycznej”.

W tym zakresie przedstawia się następujące szczegółowe treści i problemy:

- „System rządów narodowosocjalistycznych: ideologia, głajchszaltowanie, przemoc w stosunkach wewnętrznych i zewnętrznych, dostosowanie i opór w życiu codziennym”.
- „Rozrachunek z przeszłością w Republice Federalnej Niemiec: antyfaszyzm i neorewizjonizm jako wyznaczniki orientacji politycznej”.

b) „Swoi i obcy: rasizm, antysemityzm i ksenofobia”.

W ramach jednostki dydaktycznej poświęconej temu tematowi należy omówić „stosunek mniejszości do reszty społeczeństwa na przykładzie Żydów w historii Europy”.

2.2.3. Kolegia

Do przedmiotu „nauka o społeczeństwie razem z historią”, który należy do bloku przedmiotów obowiązkowych wszystkich toków kształcenia w kolegiach, przygotowano na razie tymczasowe wytyczne i plany nauczania. Stwierdza się w nich, że „narodowy socjalizm zalicza się do obowiązkowych treści nauczania”. Omawianie tematyki holocaustu przewidziano w powiązaniu z jednostkami tematycznymi „Teoria rasowa narodowych socjalistów” oraz „System rządów narodowosocjalistycznych”.

2.2.4. Szkoły zawodowe

W szkołach zawodowych tematy historyczne omawiane są w ramach lekcji polityki. Plan nauczania podaje m.in. następujące treści i problemy:

„Antysemityzm – emancypacja Żydów, syjonizm; społeczne, gospodarcze, polityczne, rasowe, religijne formy dyskryminacji; konflikty tożsamości: odseparowanie – asymilacja, dzieje prześladowań Żydów, eksterminacja Żydów w Trzeciej Rzeszy; rozrachunek z przeszłością, procesy zbrodniarzy nazistowskich, odszkodowania, Żydzi jako mniejszość po 1945 roku, antysyjonizm, neonazizm; stosunki Republika Federalna – Izrael”.

3. Uwagi dydaktyczne dotyczące omawiania tematyki narodowego socjalizmu i holocaustu w szkole zasadniczej w ramach przedmiotu historia/polityka

Powyżej dokonaliśmy przeglądu ujęcia tej tematyki w wytycznych/planach nauczania, teraz należy bliżej wyjaśnić dydaktyczną koncepcję odpowiedniej jednostki tematycznej w planie nauczania historii/polityki w szkole zasadniczej. Plan nauczania historii/polityki reprezentuje pracę programową w Północnej Nadrenii-Westfalii i unaocznia, jakie podstawowe decyzje pedagogiczne i dydaktyczne powinny określać tok lekcji poświęconych narodowemu socjalizmowi i holocaustowi. Krajowy Instytut Szkolnictwa i Doskonalenia Zawodowego (w Soest) opracował dla nauczycieli wskazówki do planu nauczania historii/polityki; w publikacji wyjaśnione są założenia planu nauczania i podane propozycje konkretnych lekcji. W centrum wyjaśnień jednostki tematycznej „»Tylko« dwanaście lat” znajdują się cztery przewodnie koncepcje dydaktyczne:

- a) Nauczanie powinno przeciwdziałać zapominaniu i wychodzić naprzeciw tendencjom do „normalizacji” niemieckiej świadomości historycznej. Dlatego podczas lekcji główny nacisk powinno się położyć na analizę przyczyn powodzenia narodowego socjalizmu w Niemczech. W tym kontekście powinno się też wziąć pod uwagę określone tradycje społeczeństwa niemieckiego, jak „antyjudaizm i antysemityzm, duch pruski i militarizm, autorytaryzm i posłuszeństwo wobec zwierzchników oraz nacjonalizm”.
- b) Lekcja powinna być tak skomponowana, żeby unaocznic uczniom obecne i przysze znaczenie pamięci o narodowym socjalizmie. Dlatego przedmiotem

lekcji poświęconej temu tematowi powinny być kwestie odpowiedzialności późniejszych pokoleń oraz neofaszystowskie i neoantysemickie zjawiska w dobie dzisiejszej.

- c) Lekcja powinna przekazywać w szczególności perspektywę ofiar i dawać uczniom okazję do pogładowego i konkretnego poznania życia codziennego ludzi w narodowym socjalizmie. Dlatego w publikacji proponuje się projekty poświęcone historii lokalnej (np. „Ustalamy, gdzie w naszej gminie żyli Żydzi, gdzie mieszkali i co się z nimi stało, gdzie stały synagogi”) oraz odwiedziny miejsca pamięci lub obozu koncentracyjnego. Poza tym zaleca się lekturę książek dla młodzieży i wskazuje publikacje szczególnie dla niej przydatne z punktu widzenia codziennych doświadczeń i odniesienia do życia uczniów.
- d) Opracowując tę tematykę w nauczaniu historii/polityki powinno się wykorzystywać oferty innych przedmiotów. Dla religii jako przykład wymienia się jednostki dydaktyczne „Kościół a narodowy socjalizm” (wyznanie ewangelickie) oraz „Żydzi a chrześcijanie” (wyznanie katolickie).

4. Dzieje Żydów i stosunków niemiecko-żydowskich jako przedmiot nauczania

Wytyczne/plany nauczania historii w szkołach danego typu wyraźnie przewidują omawianie tematów i problemów z dziejów Żydów i dziejów niemiecko-żydowskich. Nie chodzi przy tym o wypracowanie spójnego przeglądu procesów historycznych, lecz o wzorcową analizę szczególnie znaczących faktów. Założenia i wskazówki wytycznych/planów nauczania koncentrują się zasadniczo na trzech epokach:

- a) W kontekście historii średniowiecza i wczesnych dziejów nowożytnych podaje się na ogół jako przedmiot lekcji pozycję Żydów w ówczesnym społeczeństwie (np. getta, zawody, osiągnięcia kulturalne, stosunek do chrześcijan i Kościoła, antyjudajizm, pogromy).

- b) Przy omawianiu historii niemieckiej XIX wieku należy zająć się na lekcji emancypacją Żydów oraz ideologicznymi i społecznoekonomicznymi przyczynami powstania antysemityzmu i jego uformowaniem się w ruch polityczny.
- c) Założenie państwa Izrael oraz poprzedzające je wydarzenia, jego rozwój aż do czasów obecnych i rola w konfliktach bliskowschodnich to ewentualne główne akcenty nauczania historii najnowszej po 1945 roku.

Historia Żydów oraz stosunków niemiecko-żydowskich omawiana jest także w ramach innych przedmiotów. Przykładowo należy wspomnieć, że plan nauczania religii (wyznanie ewangelickie) w gimnazjum formułuje linię przewodnią „Drogi wiodące do Jerozolimy”, a tym samym podporządkowuje się wyraźnie żądaniu: „Nigdy więcej Oświęcimia” (Theodor W. Adorno). Dzieje relacji między Żydami a chrześcijanami, ukształtowane przeważnie pod wpływem antysemityzmu, antyjudaizmu, a w czasach najnowszych antysyjonizmu, należy przykładowo omawiać jako historię cierpień Żydów, a równocześnie jako historię win chrześcijan. Badania te powinny być uzupełnione przez „Przykłady i zadatki nowych, odpowiedzialnych stosunków między chrześcijanami a Żydami”.

5. Środki nauczania i materiały pomocnicze

Rozwój środków nauczania i materiałów pomocniczych jest zadaniem prywatnych wydawców podręczników szkolnych, którzy dostosowują swoją produkcję do intencjonalnych i treściowych założeń wytycznych/planów nauczania w danych krajach związkowych. Środki nauczania do przedmiotów edukacji politycznej – podobnie jak środki nauczania do innych przedmiotów – są koncesjonowane. O dopuszczeniu decyduje Ministerstwo Oświaty na podstawie opinii działającej z jego polecenia Krajowej Komisji ds. Podręczników. Poważne braki w przedstawianiu narodowego socjalizmu i holocaustu prowadzą regularnie do odrzucania niektórych podręczników. Praktyka ta doprowadziła do tego, że zatwierdzone obecnie środki nauczania zawierają obszerne i zróżnicowane informacje o tej epoce w niemieckich

dziejach. Do pozytywnych w sumie konstatacji doszła także niemiecko-izraelska konferencja ds. podręczników szkolnych, która w 1985 roku stwierdziła m.in.:

„Najobszerniej przedstawia się w podręcznikach historię Żydów w świecie współczesnym. Gęstość informacji w badanym okresie jest jednak ogromnie zróżnicowana. Na pierwszym planie znajdują się oczywiście ideologiczne zdyskredytowanie i – w jeszcze większym stopniu – prześladowania oraz wymordowanie Żydów w czasach narodowosocjalistycznej dyktatury. Nie przemilcza ani nie bagatelizuje się ich losu w tym okresie. W sumie relacja – w porównaniu z wcześniejszymi materiałami szkoleniowymi – stała się znacznie dobitniejsza. Wyraża się to nie tylko w objętości oraz w bardzo rozległej na ogół dokumentacji, obejmującej źródła tekstów i ilustracji, lecz także w tym, że – przede wszystkim w nowszych pracach – prześladowanie Żydów nie jest już traktowane jako część biografii Hitlera, lecz zostaje mocniej osadzone w kontekście społecznym. Decydujące pytanie o odpowiedzialność i współodpowiedzialność za prześladowanie Żydów stawia się z większą intensywnością niż we wcześniejszych materiałach szkoleniowych, choć nie zawsze pojawiają się wystarczająco klarowne odpowiedzi”.

Deutsch-israelische Schulbuchempfehlungen (Niemiecko-izraelskie zalecenia w sprawie podręczników szkolnych), Braunschweig 1985, str. 18)

Ofertę szkolnych podręczników historii uzupełnia szereg tematycznych zeszytów z materiałami źródłowymi i roboczymi, wydawanych przez prywatnych wydawców; umożliwiają one położenie szczególnego nacisku na niektóre zagadnienia przy przerabianiu historii Żydów oraz historii niemiecko-żydowskiej.

Przekazywanie wiedzy o holocauście w szkołach Saksonii

1. Założenia ogólne

Wobec konieczności rozliczenia się z „niepełnym antyfaszyzmem” oraz „nieświętym sojuszem stalinizmu i antysemityzmu spod znaku realnego socjalizmu” (Konrad Weiß) w NRD-owskiej przeszłości, jak również z występującymi wśród ekstremistycznej młodzieży tendencjami do nowego rasizmu saksońskie Ministerstwo Oświaty uważa za swój obowiązek szukanie dla szkół rozmaitych możliwości intensywnego rozrachunku z przeszłością.

Artykuł 101 saksońskiej konstytucji mówi na ten temat:

„Młodzież należy wychowywać w duchu szacunku dla wszelkiego życia, miłości bliźniego, pokoju i ochrony środowiska naturalnego, miłości ojczyzny, poczucia odpowiedzialności moralnej i politycznej, sprawiedliwości oraz poszanowania przekonań innych ludzi, w duchu działań społecznych i postaw wolnościowo-demokratycznych”.

Z tak sformułowanych wymagań ustawa szkolna w wersji z 3 VII 1991 roku wywodzi wychowawczo-edukacyjną misję wszystkich typów szkół:

„Edukacja szkolna powinna przyczyniać się do rozwoju osobowości uczniów we wspólnocie. Szkoła spełnia tę misję, przekazując wiedzę, umiejętności i postawy wobec wartości, aby w ten sposób osiągać cele wychowawcze i edukacyjne, a także wzbudzić radość uczenia się”.

Zajmując się historią narodu żydowskiego, jego tradycjami religijnymi i etnicznymi oraz osiągnięciami kulturalnymi, poszukuje się przekonujących form, pozwalających ujawnić procesy historyczne oraz rolę żydowskich artystów i naukowców w nauczaniu szkolnym i pozaszkolnej pracy oświatowej.

Nauczanie w szkole realnej i gimnazjum, poświęcone życiu i cierpieniom narodu żydowskiego w Niemczech i w Europie, unaocznia zarówno

wielowiekowe wzajemne wzbogacanie się odmiennych kultur, jak i poważne zagrożenie tego procesu przez objawy antysemityzmu oraz prześladowania Żydów.

Po upadku dwóch totalitarnych reżimów szczególnego znaczenia dla wychowania i kształcenia w Saksonii nabiera przekazywanie młodym ludziom wartości zawartych w wolnościowo-demokratycznej konstytucji. W ramach rozrachunku z holocaustem widać wyraźnie, jakie niewyobrażalne zbrodnie mogą popełniać i tolerować ludzie, kiedy lekceważone są zasady tej konstytucji i nie ma poszanowania godności ludzkiej, co wszak powinno być najważniejszym obowiązkiem państwa.

2. Omawianie tematyki holocaustu w ramach różnych przedmiotów

Historia

Na lekcjach historii w szkołach realnych i w gimnazjach omawia się znaczące okresy i wydarzenia z dziejów narodu żydowskiego:

- naród Izraela i państwo Izrael
      (wędrówki plemion izraelskich, utworzenie i rozpad królestwa; życie Żydów w przeszłości i obecnie)
- Żydzi w średniowiecznym mieście
- Oświecenie, emancypacja
- nowożytny antysemityzm, rasizm
- prześladowanie i niszczenie przeciwników politycznych oraz obywateli żydowskich i innych mniejszości w czasach narodowego socjalizmu.

Omawianie tych tematów unaocznia z jednej strony korzystne współdziałanie różnych kultur, z drugiej jednak strony uświadamia także, z jaką brutalnością i bestialstwem zniweczono tę szansę za sprawą antysemityzmu i jakie niebezpieczeństwo rodzi on w dalszym ciągu.

Nauka o społeczeństwie/podstawowe informacje o porządku prawnym

W planie nauczania szkoły realnej i gimnazjum przy formułowaniu ogólnych zadań i celów tego przedmiotu podkreśla się:

„Napięcia między większością i mniejszością, a także między wolnością i równością należy ukazać na przykładzie praw konstytucyjnych. W ramach lekcji zorientowanych na aktywne działanie uczniów powinien zdobyć umiejętność włączenia się w proces demokratyczny jako pełnoletni obywatel. Równocześnie powinien uznać tolerancję i uczciwość za ważną podstawę tego procesu”.

W sformułowaniu celów nauczania znajdują się następujące wypowiedzi pomocne w omawianiu wzorów demokracji opartej na wolności:

„Na przykładzie Republiki Federalnej Niemiec uczeń powinien sprawdzić, jak prawa człowieka przekładają się na formy socjalnego państwa prawnego, i porównać to ze strukturami innych form państwowych w Niemczech. Uczeń powinien zrozumieć, że każdy system polityczny musi się dać zweryfikować w rzeczywistości i nie wystarczy samo przyjrzenie się jego podstawowym zasadom”.

Ogólne zadania i cele przedmiotu nauka o społeczeństwie/podstawowe informacje o porządku prawnym zostały skonkretyzowane w treściach nauczania. Wymieńmy jako przykłady:

- podstawowe wartości i prawa jako zasady konstytucyjne
- państwo prawa i gwarancja praw konstytucyjnych
- wizerunek człowieka a system wartości w narodowym socjalizmie i jego wpływ na kształtowanie woli politycznej.

Etyka

Ogólna misja wychowawczo-edukacyjna przedmiotu etyka w szkole realnej i w gimnazjum brzmi następująco:

„Celem nauczania etyki jest umożliwienie uczniom orientacji w świecie współczesnym i sensownego kształtowania własnego życia, jak również dbałość o to, żeby działa się to z respektowaniem innych osób i ponoszeniem za nie odpowiedzialności. Niezbędną podstawę stanowi tutaj, na tle pluralizmu wyznań i poglądów, poszanowanie godności ludzkiej – zresztą zgodnie z jej umocowaniem w ustawie zasadniczej Republiki Federalnej Niemiec oraz w konstytucji Saksonii. Charakteryzują je w szczególności:

- szacunek
  - dla integralności osoby i godności człowieka
  - dla dokonań innych ludzi
  - dla etycznych zachowań w przeszłości i obecnie
- tolerancja
  - wobec innych światopoglądów i systemów wartości, oparta na szacunku dla godności człowieka
- odpowiedzialność
  - za siebie
  - za najbliższych i najdalszych
  - za środowisko i przyrodę”.

Wymienione powyżej cele w szczególny sposób narzucają temu przedmiotowi aktualne zadanie: przeciwdziałać w swoim zakresie powstawaniu ksenofobii, antysemityzmu i ekstremizmu.

Wyraźne wskazówki co do tego znajdują się w celach nauczania i treściach wszystkich bloków przedmiotowych dla wszystkich poziomów wiekowych we wszystkich typach szkół. W IX klasie szkoły realnej i gimnazjum w bloku przedmiotowym „sumienie i odpowiedzialność” odpowiedzialność, jako ewentualną instancję kontrolną ograniczającą nadużywanie sumienia, nazywa się tą treścią nauczania, którą można unaocznic na przykładzie tematu „Niemcy i Żydzi – wczoraj i dziś”. W ramach omawiania religii/światopoglądów objaśnia się obszernie i stosownie do wieku uczniów

tematy związane z życiem Żydów i problemy etyczne oraz naświetla je z perspektywy żydowskiej.

Język niemiecki

Plan nauczania dla szkoły realnej i gimnazjum formułuje zadanie:

„Nauczanie języka niemieckiego daje uczniom rozległe i głębokie wykształcenie literackie. Zapoznaje ich z ważnymi dziełami literackimi kultury narodowej oraz światowej i w ten sposób rozwija w nich otwartą postawę wobec świata, łączącą miłość do kultury narodowej z szacunkiem dla kultury obcej”.

Zalecenia programowe umożliwiają szeroki wybór tekstów literackich autorów dawnych i współczesnych dla wszystkich poziomów nauczania i typów szkół. Zarówno przez wybór pisarzy, jak i przez wybór samych dzieł uczniowie dowiadują się o życiu Żydów i prześladowaniach, na które byli oni wystawieni. Przykładowo wymieńmy dziennik Anny Frank.

Wiedza o społeczeństwie

Również ten przedmiot w obrębie szkolnictwa zawodowego służy wzmocnieniu postaw demokratycznych.

W istotnej mierze przyczyniają się do tego następujące bloki tematyczne:

- podstawowe prawa człowieka i ich znaczenie dla jednostki oraz ich odbicie w ustawie zasadniczej Republiki Federalnej Niemiec
- konieczność narodowej dyskusji z grupami skrajnymi i ich pożądana integracja; pozbywanie się uprzedzeń wobec owych grup
- opór poszczególnych osób i grup jako wyraz odpowiedzialności politycznej i moralnej i jako etyczna podstawa odbudowy Niemiec.

3. Doskonalenie zawodowe nauczycieli

Doskonaleniu zawodowemu nauczycieli przypada główna rola we właściwym pod względem metodyczno-dydaktycznym przedstawieniu tematyki holocaustu. Sensowne uzupełnienie specjalnych imprez poświęconych Żydom i państwu Izrael stanowią prelekcje wprowadzające w świat Biblii z literackiego lub etyczno-religijnego punktu widzenia. W prelekcjach na takie tematy, jak ksenofobia, ekstremizm, ucieczka, wypędzenie i emigracja holocaust stanowi centralny punkt odniesienia.

Zarówno w programie Saksońskiej Akademii Doskonalenia Zawodowego Nauczycieli, jak i podczas regionalnych imprez doształcających główny punkt stanowi omówienie tematyki holocaustu. Przy planowaniu i prowadzeniu wielodniowych kursów lub jednodniowych imprez poświęconych temu tematowi akademia od momentu powstania ściśle współpracuje z izraelskim konsulatem generalnym oraz z Centrum Hatikva w Dreźnie.

Przyszłość demokratycznej społeczności można wygrać tylko wtedy, gdy na lekcjach będzie się odbywać intensywna debata nad narodowym socjalizmem, warunkami jego powstania i jego następstwami. Wrażliwość i wyczulenie nauczycieli na ewentualne zagrożenia demokracji to warunek wychowania w duchu tolerancji, otwarcia na świat, zgody i solidarności.

Celom tym służy szereg imprez doształcających, które można zebrać w następujące kompleksy:

Pierwszy kompleks, obejmujący tematy w rodzaju „Trzecia Rzesza w nauczaniu historii w szkole realnej i gimnazjum”, zajmuje się bezpośrednio narodowym socjalizmem oraz prześladowaniami i eksterminacją Żydów.

Drugi kompleks świadomie uwzględnia aspekty historii regionu i bieżącej polityki, obejmując np. takie imprezy, jak „Historia Żydów w Saksonii – antysemityzm dziś” czy „Żydzi w Lipsku”.

„Antysemityzm, ksenofobia i ekstremizm prawicowy”, „Cudzoziemcy wśród nas” – analiza tych tematów, które można by zebrać w trzeci kompleks, umożliwi rozważenie pytań o szanse i trudności we współżyciu, a także zbadanie psychicznych i społecznych przyczyn oraz przejawów ksenofobii. Wymienione dotychczas trzy kompleksy imprez zaleca się przede wszystkim nauczycielom historii, religii i etyki.

Dla nauczycieli wszystkich poziomów i typów szkół ogłasza się międzyprzedmiotowe kursy na takie tematy, jak „Żydzi a państwo Izrael”, pomagające uchwycić żydowską autoidentyfikację, pojąć istotę i główne rysy syjonizmu na tle dziejów żydowskich, jak również umieścić w całej tej problematyce specyficzne dane geograficzne i zjawiska polityczne.

Poznaniu i zrozumieniu żydowskiej sztuki i kultury służą specjalne kursy dla nauczycieli języka niemieckiego poświęcone takim tematom, jak „Żydzi – zbliżenie duchowo-literackie”. W centrum rozważań znajdują się wówczas dzieła Lasker-Schüler, Celana, Singera, Rotha czy Kafki.

Szczególnie intensywną formą doskonalenia zawodowego jest pobyt w samym Izraelu. Podstawę kontynuowania tego rodzaju zamierzeń stanowi odpowiednia umowa między izraelskim ministerstwem wychowania a Saksońskim Ministerstwem Oświaty. Poza tym w Saksonii pracuje obecnie dwoje izraelskich pedagogów – na razie zatrudnionych na jeden rok szkolny.

4. Pozaszkolne i pozaprogramowe formy aktywności

Ważne impulsy do rozrachunku z holocaustem i zainteresowania się obecnym życiem Żydów dzieci i młodzież otrzymują także dzięki zajęciom pozaszkolnym i pozaprogramowym. Szczególnego znaczenia nabiera przy tym „nauka na miejscu”, to znaczy z jednej strony zbieranie zupełnie osobistych doświadczeń w kontaktach z osobami narodowości żydowskiej. W tym zakresie szczególnym priorytetem cieszy się nawiązywanie związków partnerskich z izraelskimi szkołami. Owocem współpracy między Saksońskim Ministerstwem Oświaty a izraelskim ministerstwem

wychowania były np. osobiste kontakty, jakie saksońscy i izraelscy uczniowie nawiązali w ramach wymiany uczniów.

Po apelu Saksońskiego Instytutu Kształcenia i Rozwoju Szkolnego we współpracy z saksońskim Ministerstwem Oświaty 98 uczniów z Saksonii zgłosiło swoje artykuły, prace plastyczne i wideo, biorąc udział w międzynarodowym konkursie „Przeciwko antysemityzmowi, rasizmowi i ksenofobii”, rozpisany przez izraelskie ministerstwo oświaty. Uroczyste wręczenie nagród zwycięzcom na poziomie kraju związkowego odbyło się 5 maja 1995 roku w budynku saksońskiego Landtagu. 15 uczestnikom konkursu wręczono nagrody na tle eksponatów wystawy, urządzonej przez uczniów z Eilenburga w nawiązaniu do wizyty w obozie koncentracyjnym w Oświęcimiu. Jury, w skład którego wchodziła również koleżanka z Izraela, wybrało pięć prac do następnego etapu konkursu w Izraelu.

Z drugiej strony „nauka na miejscu” oznacza także poznawanie regionalnych bądź lokalnych świadectw żydowskiej przeszłości i teraźniejszości. W tym kontekście wypada wymienić „Żydowskie ślady w Saksonii”: nazwiska, nazwy ulic, cmentarze, wystawy, odwiedziny żydowskiej gminy i synagogi.

Niezbędny walor pogładowy zapewniają oprócz tego książki dla młodzieży na temat Żydów oraz bogata oferta medialna.

W tym kontekście należy wymienić pisma wydawane przez Krajową Centralę Edukacji Politycznej. I tak w 1995 roku ukazała się dokumentacja na temat Żydów ze Zgorzelca – Görlitz i ich synagogi, zatytułowana „Zadanie na przyszłość”.

Przez podległe sobie instytucje saksońskie Ministerstwo Oświaty sponsorowało również wydanie broszury *Żydzi w Saksonii. Ich życie i cierpienia*.

Poza tym władze landu za pośrednictwem Fundacji Ephraima Carlebacha wspierają wydawanie cyklu „Dzieje Żydów z Lipska”. Seria ta pragnie

uczcić znaczącą rolę Żydów w dziejach Lipska w aspekcie rozwoju miasta, które stało się jednym z najważniejszych kulturalnych i gospodarczych ośrodków Niemiec. Równocześnie powinna ona uświadomić ogromne straty Lipska na skutek dyktatury narodowosocjalistycznej i holocaustu. Seria, wydawana na poziomie naukowym, nadaje się zarówno do wykorzystania na lekcjach, jak i w ramach pozaprogramowego oraz pozaszkolnego kształcenia młodzieży.

Dokumentacja

Postanowienia Konferencji Ministrów Oświaty

- „O omawianiu na lekcjach tematyki narodowego socjalizmu” (postanowienie Konferencji Ministrów Oświaty z 20 IV 1978)
- „Zalecenie w sprawie omawiania na lekcjach tematyki ruchu oporu w czasach narodowego socjalizmu” (postanowienie Konferencji Ministrów Oświaty z 4 XII 1980)
- „Oświadczenie Konferencji Ministrów Oświaty w sprawie tolerancji i solidarności” (postanowienie Konferencji Ministrów Oświaty z Saarbrücken z 9 X 1992)